

**IN DE RUG
VAN DE
DUITSERS**

EMILE ENGELS



**IN DE RUG
VAN DE
DUITSERS**



**HET VERZET TIJDENS WO I
IN BELGIË, LUXEMBURG EN NOORD-FRANKRIJK**



LANNOO

www.lannoo.com

Registreer u op onze website en we sturen u regelmatig een nieuwsbrief met informatie over nieuwe boeken en met interessante, exclusieve aanbiedingen.

Vertaler: Peter Smets

Omslagontwerp: Studio Lannoo

Vormgeving binnenwerk: Studio Lannoo i.s.m. Keppie & Keppie

Kaart: Tatjana Matysik

© Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2014 en Emile Engels

D/2014/45/407 – ISBN 978 94 014 1564 4 – NUR 689

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD



- 7 Inleiding
- 11 **Hoofdstuk 1** België, het Groothertogdom Luxemburg en Noord-Frankrijk als bezet gebied
- 29 **Hoofdstuk 2** Gabrielle Petit, onze Jeanne d’Arc
- 45 **Hoofdstuk 3** Anna-Jeanne Lowyck, echtgenote De Beir
- 59 **Hoofdstuk 4** Joseph Zilliox – de vlucht van de Maassleper *Anna*
- 75 **Hoofdstuk 5** Het Belgisch-Franse netwerk van Alfred Pagnien en Theofiel (Theo) Goedhuys
- 89 **Hoofdstuk 6** Jules Hentjens: de vlucht van de Maassleper *Atlas V*
- 101 **Hoofdstuk 7** Kardinaal Mercier, de eerste verzetsheld van België
- 123 **Hoofdstuk 8** De sluikpers en een voorbeeld van een verzetskrant: *La Libre Belgique*
- 143 **Hoofdstuk 9** Het netwerk *ambulants et gendarmes* - deel I
- 153 **Hoofdstuk 10** Het netwerk *ambulants et gendarmes* - deel II
- 163 **Hoofdstuk 11** Louise de Bettignies, Marie-Léonier Vanhoutte en Léon Trulin
- 177 **Hoofdstuk 12** Philippe Baucq, Edith Cavell, Louise Thuliez en Herman Capiiau

193	Hoofdstuk 13	Camille en Marie-Lucie Joset, Meester Max Kiesel en patriotten uit het Groothertogdom Luxemburg
217	Hoofdstuk 14	Walthère Dewé en het netwerk <i>La Dame Blanche</i>
229	Hoofdstuk 15	De broers Antony en Louis Collard, hun zus Marie-Thérèse en Irène Bastin
243	Hoofdstuk 16	Van drie <i>passeurs</i> en andere verhalen
253	Hoofdstuk 17	Boodschap van Icarus: overdracht van inlichtingen via de lucht
261	Hoofdstuk 18	Clandestiene postdiensten
269	Hoofdstuk 19	Sabotage – <i>passeurs</i> worden saboteurs
277	Hoofdstuk 20	Passief verzet en verzet door obstructie
293	Hoofdstuk 21	Het verzet in het Groothertogdom Luxemburg
305	Hoofdstuk 22	Alexander Franck en Jozef Baeckelmans, Antwerpse verzetsstrijders
311	Epiloog	
317	Bijlagen	
328	Het verzet in cijfers	
320	Afkortingen en definities	
322	Organisatie van het verzet	
324	Organisatie van de bezette gebieden door de Duitsers	
326	Uitreksels uit de vierde Haagse conventie	
329	De Belgische en geallieerde inlichtingendiensten die vanuit Engeland opereerden	
332	Een ijzeren gordijn <i>avant la lettre</i>	
337	Bibliografie	
343	Dankwoord	

INLEIDING



Tijdens het interbellum en vooral tijdens de Tweede Wereldoorlog disten onze onderwijzers en onderwijzeressen op 11 november, de verjaardag van het einde van de Grote Oorlog, steeds weer de heroïsche verhalen op van de burgers die zich verzet hadden tegen de Duitse bezetter. Zo blijven personen zoals Gabrielle Petit, Edith Cavell, koning Albert I en kardinaal Mercier in onze herinnering voortleven, zoals Ambiorix, Pieter de Coninck, Jan Breydel, de zeshonderd Franchimontezen, Jean-Joseph Charlier, bijgenaamd het Houten Been, en andere iconen van onze nationale geschiedenis daar ook al een plekje verworven hadden. De dag nadien hingen we in onze school fier de Belgische vlag uit en gingen we in stoet een bloemenkrans neerleggen aan de gedenkplaat of het monument opgericht ter nagedachtenis van de plaatselijke helden die gesneuveld waren op het veld van eer tijdens de Eerste Wereldoorlog. Onze ouders hadden de zes jongemannen gekend die aan de IJzer hadden gevochten, en ze vertelden ons over deze helden, al was het maar kort. Maar zo ontstond in onze geest een soort fierheid, dat mannen van bij ons zich op zo'n heldhaftige wijze hadden gedragen, zoals je dat ook kon lezen in de geschiedenisboeken. 's Namiddags ging de stoet dan verder en legden we een paar kilometer verder ook bloemen neer bij het monument gewijd aan twee Franse soldaten te paard, die tijdens de eerste dagen van de Grote Oorlog al gesneuveld waren... Op hetzelfde ogenblik werd in de scholen in het vlakbij gelegen Frankrijk ook hulde gebracht aan de gesneuvelde soldaten en burgerslachtoffers, soms tien of vijftien uit hetzelfde onooglijke dorpje. Wellicht werd hun opoffering vergeleken met die van Vercingetorix, Hendrik IV, Jeanne Hachette en natuurlijk Jeanne d'Arc.

Die herdenkingsplechtigheden – vooral die tijdens de Tweede Wereldoorlog, toen de auto's van de Gestapo over onze wegen patrouilleerden – hebben bij ons een trots aangewakkerd, de trots om tot een gemeenschap te behoren die – in tijden van oorlog en dus van wettelijke zelfverdediging – de idealen van eer, vrijheid en broederlijkheid zelfs gewapenderhand zou verdedigen.

De jaren gingen voorbij en toen kwam een Tweede Wereldoorlog met zijn eigen helden, die tijdens de herdenkingsplechtigheden de plaats innamen van de oud-strijders van de eerste, die geleidelijk aan deze wereld verlieten.

We moeten de herinnering aan de prestaties van het verzet tegen de Duitse bezetter in 1914 in ere houden en daarom de rol van de ouders, de onderwijzers en onderwijzeressen van toen overnemen door de heldendaden na te vertellen van zovele burgers van ons land die in de voetsporen van hun voorvaderen traden, *'pour égaliser la taille des aïeux'*, zoals het in het marslied van de Ardense jagers wordt uitgedrukt. Dit boek wil die rol spelen, wil die herinneringen doen herleven door de verhalen levend te houden van de verzetslieden die individueel of in groep de Duitse bezetter wilden bestrijden. Het wil hulde brengen aan hun durf en hun opofferingsgezindheid, die ze al te vaak moesten bekopen met de dood, terechtgesteld door de executiepelotons, met opsluiting in vreselijke gevangenissen voor politieke gevangenen of met de onmenselijke omstandigheden van de strafkampen voor mannen of vrouwen die tot dwangarbeid waren veroordeeld.

Dit boek wil geenszins afbreuk doen aan de verdiensten van de Belgische en geallieerde soldaten, maar wil aantonen dat er naast een front met loopgraven, prikkeldraad en artilleriegeschut, ook burgers waren die onvoorbereid, maar met veel moed hun oorlog uitvochten in de rug van de Duitsers. Ze vormden een tweede front dat zijn eigen bijdrage leverde om de oorlog te winnen.

Dit boek bevat meer hoofdstukken over Franstalige verzetslieden dan over helden en heldinnen van het verzet die Nederlands praatten. Daar is een verklaring voor die te maken heeft met de situatie tijdens en vlak na de oorlog.

Ten eerste beschikte het Belgische leger over meer tijd om soldaten te mobiliseren in Vlaanderen dan in het oosten van het land. Alle reservisten konden zich bij de regimenten voegen waartoe ze aangewezen waren. Als soldaten in de gevechtszone konden ze niet tegelijkertijd in het verzet actief zijn. Bovendien werd zowel Oost- als West-Vlaanderen onder het statuut van *Etappegebiet* geplaatst. In die bezette gebieden, waartoe ook het westen van Henegouwen en het zuiden van de provincie Luxemburg behoorden, moest de burgerbevolking haar verplaatsingen tot het strikte minimum beperken en was het toezicht door de Duitse contraspionage uitermate efficiënt. De exfiltratie van geallieerde soldaten die door het oprukkende Duitse leger waren voorbijgestoken, de spionage en de vlucht naar Nederland van vele vrijwilligers vergden vele verplaatsingen. In die streken kon het verzet zich niet op de-

zelfde wijze ontwikkelen als in de bezette gebieden. Uit het boek *De la guerre de l'ombre aux ombres de la guerre*, geschreven door enkele eminente geschiedkundigen die in dit onderwerp beslagen zijn, blijkt evenwel dat het aantal verzetslieden die zich met het verzamelen van inlichtingen bezighielden, even hoog of iets lager was dan in de rest van het land.¹

Er is nog een andere reden waarom we geen betere weergave van de werkelijkheid hebben kunnen geven: we beschikten niet over voldoende bronnen. Vlak na de oorlog was de Vlaamse bevolking ten zeerste ontgoocheld met betrekking tot de niet-uitvoering van drie van hun diepste aspiraties: het gebruik van het Nederlands als enige taal aan de Gentse universiteit, de reorganisatie van het leger in eentalige regimenten en het algemeen stemrecht voor vrouwen. De daaruit voortvloeiende frustratie deed zich gevoelen in een verwoest en verarmd land waar voedsel en andere levensnoodzakelijke goederen nog steeds gerantsoeneerd waren. Dit had als gevolg dat men de patriotistische acties van de burgers (met uitzondering van de gefusilleerden en de politieke gedeporteerden) in de doofpot wilde stoppen. De bevolking wilde niet meer over de oorlog horen spreken. Daarom waren er na 1920 geen publicaties meer over het onderwerp en zijn dus heel wat acties van verzetslieden in het vergeetboek geraakt.

¹ Laurence van YPERSELE, Emmanuel DEBRUYNE, met medewerking van Stéphanie CLAISSÉ, *op. cit.*, pp. 179 en 186.



HOOFDSTUK 1



BELGIË, HET GROOTHERTOGDOM LUXEMBURG EN NOORD-FRANKRIJK ALS BEZET GEBIED

DE INVASIE



Op 19 oktober 1914 voerde de rechtervleugel van het Duitse invasieleger het zogenaamde Schlieffenplan uit, dat op twee fronten werd uitgevochten: een Russisch front in het oosten en een westelijk front richting Frankrijk. Het westelijk front behelsde drie omsingelingsbewegingen. Ten eerste bereikten de Duitse troepen Oostende, waar ze op het Belgische leger stootten dat aan de IJzer een front van 40 kilometer bezette. Het middenleger van de *Kaiser* bereikte weliswaar de Marne, maar moest zich daarna terugtrekken tot achter de Aisne, terwijl de linkervleugel het Franse leger terugdrong dat de Elzas was binnengevallen. Op 2 augustus 1914 trokken de Duitse troepen het Groothertogdom Luxemburg binnen, dat zes weken lang bezet zou blijven. De Duitse laarzen marcheerden al een maand door de Brusselse straten en Rijsel was sinds drie weken bezet. Op dat ogenblik waren meer dan acht miljoen Belgen, Noord-Fransen en Luxemburgers die hun land niet ontvlucht waren, omsingeld. Het bezette gebied was als volgt afgebakend:

- in het zuiden door het front dat zich van Nieuwpoort tot aan Bazel uitstrekte; het passeerde op een honderdtal kilometer ten noorden van Parijs en een tiental kilometer ten noorden van Verdun;
- in het noorden door de Belgisch-Nederlandse grens, die door de bezetter steeds strenger werd bewaakt;
- in het oosten door de Duitse grens.

In de loop der eeuwen was dit deel van Europa al vaak onder de voet gelopen en bezet, maar deze bezetting was anders, doordat de greep van de bezettingsmacht van een ongekende kracht was en de bezetting hevige nationale reacties uitlokte.

Vanuit internationaalrechtelijk oogpunt behield het Groothertogdom zijn neutraliteit. België en het bezette gedeelte van Frankrijk behielden hun eigen grondwet en wetten, maar die waren niet altijd toepasbaar. Frankrijk telde negen departementen die gedeeltelijk bezet waren: de departementen Aisne, Marne, Meurthe-et-Moselle, Meuse, Nord, Oise, Pas-de-Calais, Somme en de Vogezen.



Een Duitse legereenheid trekt op 4 augustus 1914 Stavelot binnen.

Coll. Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis

De Duitse opmars kwam ongeveer zestig kilometer ten noorden van Parijs en een tiental kilometer ten noorden van Verdun tot stilstand. Het tiende departement, het *département des Ardennes*, was volledig bezet. De prefecten waren ter plaatse gebleven, maar de betrokken departementen waren niet samengebracht onder één Franse overkoepelende departementale overheid die hen kon vertegenwoordigen bij het opperbevel van de *Etappengebiete*. Toen het front helemaal stilviel, kon men het bezette gebied beschouwen als een belegerde vesting en de geallieerde strijdkrachten als een hulpleger.

EERSTE FASE VAN DE BEZETTING: VAN DECEMBER 1914 TOT SEPTEMBER 1916



De reactie van de bevolking tijdens de invasie

De Belgische bevolking was zodanig aangedaan van de verhalen over de gruweldaden die de bezetters hadden begaan, dat ten minste 600.000 Belgen hun toevlucht zochten in Nederland, ongeveer 300.000 in Engeland en 500.000 in Frankrijk. Men schat dat ongeveer 600.000 Belgen tot het einde van de oorlog in 1918 in het buitenland bleven. Het is niet bekend hoeveel inwoners van Noord-Frankrijk en het Groothertogdom Luxemburg naar het centrum en het zuiden van hun land vluchtten. De gruweldaden bekend door de Duitse troepen tijdens de inval vormden de eerste oorlogsmisdaad van de Centrale mogendheden.

Het bestuur van de bezette gebieden

Het bestuur van België werd toevertrouwd aan maarschalk baron von der Goltz, daarna aan generaal baron Moritz von Bissing tot aan zijn dood op 17 april 1917 en ten slotte aan generaal von Falkenhayn. Deze generaals droegen de titel van gouverneur-generaal en rapporteerden rechtstreeks aan keizer Wilhelm II. Eigenlijk kwam het erop neer dat zij de functie van de koning en het parlement, die in ballingschap waren, uitoefenden. Het gebied waarover zij het gezag voerden, had min of meer het statuut van een kolonie. Hun gezag beperkte zich evenwel tot het bezette gebied, wat voor België ongeveer twee derde van het hele grondgebied en ongeveer zes miljoen inwoners vertegenwoordigde.

West-Vlaanderen, het grootste deel van Oost-Vlaanderen, het westen van Henegouwen, het uiterste zuiden van de provincie Luxemburg, het noorden van Frankrijk en het Groothertogdom Luxemburg werden *Etappengebiete* die op dictatoriale wijze bestuurd werden door de bevelhebber van het Duitse bezettingsleger. Noord-Frankrijk telde ongeveer 1,8 miljoen inwoners voor een



Europa tijdens de eerste fase van de bezetting, 1914.

gebied dat ongeveer zo groot was als heel België. Vanaf september 1918 wees Berlijn aan de gouverneur-generaal in Brussel en de regering van het Groot-hertogdom Luxemburg (die haar land niet had weten te ontvluchten) een burgerlijk bestuur (*Zivilverwaltung*) toe, dat de nationale administratie tot op gemeentelijk niveau verving of ‘aanvulde’. Daarnaast was er een politieke afdeling (*Politische Abteilung*) die onder leiding stond van generaal baron von der Lancken, een ervaren Duits diplomaat en een man van de wereld die heel gecultiveerd was. Het financieel beheer van België was in handen van een financiële afdeling (*Bankabteilung*) onder leiding van von der Lumm.

De gemeenten kregen nieuwe bestuursverantwoordelijkheden, vooral op sociaal gebied en met name de ravitaillering. Voor de bezette gebieden bete-

CIToyENS BELGES,

Je ne demande à personne de renier ses sentiments patriotiques, mais j'attends de vous tous une soumission raisonnable et une obéissance absolue vis-à-vis des ordres du gouvernement général. Je vous invite à lui montrer de la confiance et à lui prêter votre concours. J'adresse cette invitation spécialement aux fonctionnaires de l'Etat et des Communes qui sont restés à leurs postes. Plus vous donnerez suite à cet appel, plus vous servirez votre patrie.

Fait à Bruxelles, le 2 septembre 1914.

*Le gouverneur général,
Baron von der GOLTZ, Feldmaréchal*

Aanplakbiljet opgehangen in de gemeenten op bevel van de Duitse maarschalk die tot commandant is benoemd van de zone gelegen achter de gevechtszone.

kende dit min of meer de terugkeer naar de middeleeuwen. Aan het einde van het jaar 1914 kregen de gevluchte Belgen de toelating om terug te keren naar België, wat een meerderheid ook deed. Tussen 500.000 en 600.000 personen gaven er de voorkeur aan als Belgische vluchtelingen in ballingschap te blijven tot het einde van de oorlog: 325.000 in Frankrijk, bijna 100.000 in Nederland en iets meer dan 160.000 in Engeland.

De bezettingsmacht regelde het leven van het gebied waarvoor zij verantwoordelijk was, door het uitvaardigen van ordonnantiën die in de gemeenten met aanplakbiljetten werden aangekondigd. Gemiddeld werd per dag één decreet uitgevaardigd. Deze ordonnantiën, geformuleerd als verplichting of verbod, hadden voorrang op de eigen Belgische wetten en de bepalingen van de grondwet. Geleidelijk aan werd de vrijheid van de burgers beknot, tot er niets meer van over was. De bevolking moest oorlogsheffingen en allerlei boetes betalen, paarden en later ook fietsen werden in beslag genomen, ze moesten voedsel afstaan, evenals alle mogelijke goederen die de oorlogsindustrie van nut konden zijn. De verplaatsingen werden beperkt en voor de meest alledaagse activiteiten moest men allerlei toelatingen aanvragen. De bevolking



Belgische burgers die voor het oprukkende Duitse leger vluchten en op een trein wachten.

Coll. Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis

leefde onder een onmenselijk juk, dat door Duitse wachters werd gecontroleerd. Het dragen of tonen van nationale symbolen was verboden, evenals het vieren van de nationale feestdag, het organiseren van plechtigheden op plekken waar de bezetters misdaden of gewelddadigheden hadden gepleegd, of het samenscholen op openbare plaatsen, met uitzondering van kerken en andere religieuze plekken.

Op gerechtelijk vlak werden de zaken die met de oorlog te maken hadden, gevoerd voor de Duitse krijgsgeschiedenis. De bevolking in de bezette gebieden wist al snel wat het betekende niet meer vrij te zijn en ook om over geen deugdelijk justitieapparaat te kunnen beschikken. De Amerikaanse ambassadeur in Brussel, Mr. Brand Whitlock, schreef dat die ordonnantiën 'een warboel van regels en regeltjes (vormden) die het dagelijkse leven tot een ondraaglijke last maakten'. Daardoor raakte de bezette bevolking steeds meer gefrustreerd, en frustratie leidt onvermijdelijk tot reacties, zoals de wil tot zelfverdediging, die op passieve of actieve manier tot uiting komt, met als uiteindelijke doel de vernietiging van de vijandige oorlogsmachine en het bespoedigen van het einde van de vijandelijkheden. De bezette bevolking werd verkracht, uitgehongerd en geplunderd, maar liet zich niet onderwerpen. Reeds de eerste weken na de inval begon deze houding vorm aan te nemen. In de bezette zones stonden moedige burgers op die de reactie op gang brachten. Tot de eersten behoorden wellicht enkele duizenden Luxemburgse jongeren – er is sprake

van zo'n 2200 jongeren – die vonden dat zichzelf en hun land onteerd werden door een land zonder geloof of wet, en onmiddellijk naar Frankrijk vluchtten om zich op 21 augustus 1914 in Parijs aan te sluiten bij het Vreemdelingenlegioen. Ze voerden later militaire acties, die in dit boek dus niet verder aan bod komen, maar hun allereerste daad was een daad van verzet die dit kleine landje heel wat aanzien bezorgde.

De aanvoer van levensmiddelen en eerste levensbehoeften

Het meest dringende probleem was evenwel de behoefte van de bezette bevolking aan levensmiddelen. België was van oudsher een land dat veel producten invoerde en dus dreigde er vrij snel een hongersnood. De Centrale mogendheden bevonden zich in dezelfde situatie, maar volgens de Haagse conventie moesten zij voor voedsel zorgen voor de bevolking van de bezette gebieden.² Groot-Brittannië had de situatie goed begrepen en gaf midden september 1914 aan de *Royal Navy* het bevel om in de Noordzee een blokkade in te stellen die ervoor moest zorgen dat geen enkel land de Centrale mogendheden kon voorraden met levensmiddelen, eerste levensbehoeften en goederen die in de oorlogsindustrie konden worden gebruikt. Dat besluit had echter een even nefast effect op België, het Groothertogdom Luxemburg en Noord-Frankrijk als op de Centrale mogendheden. Noord- en Oost-Frankrijk zijn in hoofdzaak industriële gebieden die van de belangrijkste landbouwgebieden van Frankrijk afgesneden waren.³

De Verenigde Staten en Groot-Brittannië waren zo onder de indruk van de moed die België had getoond bij de verdediging van het land, dat ze op initiatief van de Belg Ernest Solvay de *Commission for Relief of Belgium* (Hulpcomité voor België) oprichtten. Het woord *relief* heeft eigenlijk twee betekenissen: hulp en ravitaillering. Het doel van de *Commission for Relief of Belgium*, afgekort CRB, was om België de goederen en grondstoffen te verschaffen die het zelf niet kon voortbrengen, en vooral dan tachtig procent van de noodzakelijke voedingsmiddelen. De blokkade liet de schepen met de vlag van de *Commis-*

² Zie bijlage 1

³ DE SCHAEPDRIJVER, Sophie, *La Belgique et la Première Guerre mondiale*, Archives et musée de la Littérature, collectie *Documents pour l'Histoire des Francophonies/Europe*, nr. 4, Presses Interuniversitaires Européennes, Brussel, 2004, pp. 107-120.

sion door. Duitsland stemde in met deze regeling, die het land ontlastte van zijn plicht om de burgerbevolking te voeden, een plicht die het toch niet kon vervullen aangezien het zelf over onvoldoende voedingsmiddelen beschikte. Bovendien verminderde voor Duitsland hierdoor ook het risico op een volksopstand veroorzaakt door de hongersnood.⁴ De Duitse bevelhebbers van de bezette gebieden vreesden immers dat de uitgehongerde bevolking zou overgaan tot een georganiseerde oproer. De ordehandhaving was voor de bezetter immers van het grootste belang, aangezien door het gebied dat door het gouvernement-generaal werd bestuurd, zoals de *Etappengebiete*, communicatielijnen liepen die de logistieke bases met de gevechtzone verbonden.

De voorzitter van de CRB, de Amerikaanse zakenman (en latere president) Herbert Hoover, werkte nauw samen met het Nationaal Hulp- en Voedingscomité (NHVC) dat in België was opgericht door Ernest Solvay en Émile Francqui na de val van Antwerpen. De activiteiten stonden onder toezicht van de Amerikaanse ambassadeur in Brussel (men zei toen ‘minister’) Brand Whitlock. Enkele maanden later werd de humanitaire hulp uitgebreid tot de tien bezette departementen van Noord-Frankrijk en in 1916 ook tot het Groothertogdom Luxemburg. De voedseldistributie aan de burgerbevolking in België en Noord-Frankrijk begon op 6 april 1915.⁵ Ongeveer 10 miljoen mensen konden zo rekenen op de bijstand van de CRB, die zorgde voor voedsel, kleren en brandstof voor de verwarming. De CRB transporteerde de goederen tot in Rotterdam. Het Belgische Comité en het *Comité national de Secours et d’Alimentation* van Noord-Frankrijk en later ook het *Comité d’alimentation* van het Groothertogdom Luxemburg – een organisatie die dezelfde structuur had als haar Belgische tegenhanger – zorgden vervolgens voor de distributie van deze goederen onder de provinciale en departementale hulpcomités, die ze op hun beurt onder de ravitaillingscomités in de diverse gemeenten verdeelden.

In april 1917, toen de Verenigde Staten de oorlog verklaarden aan Duitsland, moest de Amerikaanse ambassadeur in Brussel België verlaten. De leiding over de CRB werd toen overgenomen door de ambassadeurs van Nederland en Spanje in Brussel, respectievelijk markies de Villalobar en baron van Vollen-

4 Zie bijlage 1: Uittreksels uit de conventie van Den Haag, over de plicht van de bezetter om de bezette bevolking te voeden.

5 Voor meer details, zie BECKER, Annette, *Les cicatrices rouges 14-18, France et Belgique occupées*, Fayard, Mayenne, 2010, pp. 140 tot 153.

hoven, twee personages van formaat die later op de dankbaarheid van België, Frankrijk en Luxemburg konden rekenen.

Het verzet

In het bezette gebied dachten de Duitsers dat ze de burgerbevolking onder de knoet konden houden door geweld te gebruiken, angst te zaaien en de bevolking te terroriseren. Maar de nieuwe onderdanen, die voor het grootste deel hevige patriotten waren, hadden een onweerstaanbare drang om van hun grondrechten gebruik te maken: het recht op vrijheid en een eerlijke justitie.⁶ Het Verzet (door de burgers, zoals eerder gezegd) ontstond al tijdens de eerste weken van de oorlog.⁷ Men zou kunnen spreken over een vorm van sociale abiogenese of spontane generatie. De burgerbevolking had immers geen enkele ervaring met wat men nu schaduwoorlog of ondergronds verzet zou noemen, termen die toen niet eens bestonden. Dit was pure improvisatie. Met spionage werd in eerste instantie het uitvoeren van clandestiene activiteiten bedoeld, pas later zou het gebruikt worden voor het zoeken naar en overbrengen van inlichtingen, tot groot ongenoegen van de agenten, die liever hadden dat men hen soldaten zou noemen in plaats van spionnen.

De achterhoede van de Duitse troepen, die een panische angst had voor de onbestaande *francs-tireurs*, zou geconfronteerd worden met strijders in burgerkleding die heel vaak niet gewapend waren, maar meesters waren in de kunst om hun vijand veel schade te berokkenen.

Buiten de gretigheid van de jonge mannen om tijdens de Duitse inval vrijwillig dienst te nemen in het leger van hun land, bestond de eerste vorm van verzet uit de hulp die werd geboden aan Belgische en geallieerde soldaten die van hun eenheid waren afgesloten door het snelle oprukken van het vijandelijke leger of die zich door de verwondingen die ze hadden opgelopen, niet meer konden verplaatsen. Ze werden na een eventuele genezing via Ne-

6 Die twee begrippen vormen samen de basis van wat nu de mensenrechten wordt genoemd. In het begin van de twintigste eeuw had men het gewoon over recht. Zo voerden de geallieerden de oorlog van het recht tegen het geweld en de geallieerde soldaten waren de strijders voor het recht.

7 L. DE VOS, *De Eerste Wereldoorlog*, J.-M. Collet, Uitgeverij Davidsfonds, Leuven, 1996, pp. 102-104.

derland of Zwitserland, twee neutrale landen, naar Frankrijk gebracht en vervolgens naar het Belgische front, de Engelse expeditietroepen of het Franse leger.

Naast de hulp aan gevluchte soldaten waren er ook heel wat vrijwilligers die dienst wilden nemen in het leger van hun land of die in Engelse of Franse fabrieken gingen werken. Deze vorm van verzet kwam tijdens de hele oorlog voor.

Vindingrijke patriotten zetten vervolgens nog andere vormen van verzet op:

- het zoeken naar en overbrengen van inlichtingen, de belangrijkste vorm van niet-gewapende strijd;
- sabotage;
- de verzetspers;
- de clandestiene postdiensten;
- de hulp aan koeriers die door smokkelaars over de grens gebracht werden;
- het passieve verzet van de burgerbevolking of de weigering om de regels van de bezetter na te leven.

De bezetter reageerde gewelddadig en wreed: intimidatie, deportatie, dwangarbeid, represailles door het Duitse leger. Uit het voorbeeld van zovele moedige verzetsstrijders zien we dat de vijand het vaak haalde, maar dat steeds weer nieuwe ondergrondse krachten de fakkel overnamen met een moed die nu nog steeds, honderd jaar later, onze bewondering en warme gevoelens wegdraagt.⁸

8 DE SCHAEPDRIJVER S., *op. cit.*, pp. 123-126.